

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Az újabb szlovákiai magyar regény sajátosságairól

A regényműfaj megújulásának egyik legszembetűnőbb jegye az, hogy a modern regényíró már nem talál olyan érvényű cselekményt, amely mondanivalójának mélységét egyértelműen hordozhatná. A felgyorsult kor az epika menetét is kiemelte egykori nyugalmából, a regényben megváltozott a tér, cselekmény és idő hagyományos, a valóságbelivel szinkron mozgása. A konkrét életanyag lényegláttatásra törően rendezetté válik, megritkul az élet spontán áramlása az epikában. Az életanyagot a gondolat telíti meg feszültséggel és sodrással. Végső kérdések, filozófiai tartalmak hordozójává válik, vagy pedig az író ítélkezése adja azt a rétegezettséget, amely nagyobb fokú sűrítettséggel jár. Egyszóval mindenféle törekvés arra irányul, hogy a próza intenzívebb legyen. Mintha a sietős kor nyugtalansága hívná elő a különféle cselekményfikciókat, hogy az író — jobbra hivatkozón lemondván a valóságérősről — mondanivalója tömör lényegére térhessen. Az empirikus valóság számbavételét a szociológiának és társtudományainak engedi át. A konkrét életanyag hitelvesztése természetesen nem általános törvényszerűség, csupán egyfajta erősen ható tendenciát jelez. A regény megújulásának másik módja éppen ellenkező törekvésű: a szociográfiai tényanyag modern elrendezésű bősége jellemzi. Apró történetek, események százaiból épül a művek világképe, ezeknek a mozaikoknak azonban egy irányuk van. Az író olyan szűz életanyagot talált, amely életünk lényegi kérdéseinek megoldatlanságára figyelmeztethet. A bő életanyag már nem hagyományos módon árad az epikába, hanem a modern megoldásokat keresi. Az utóbbi évtizedben a személyi kultusz éveinek bírálata, bemutatása szinte divat lett a magyar irodalomban és filmművészetben. Jellemző módon természetesen nemegyszer a hatalom és etika filozófiai vizsgálatáig vezetett az ötvenes évek világának közvetlen vagy áttételes kibeszélése. Egyetemes érvényre emelte egy kor tanulságait, történelmi analógiákat keresett hozzá, nem kevés üzenettel szolgált jelenkorunknak sem.

A csehszlovákiai magyar irodalomban ez a nyugtalanító téma a történelmi helyzet mássága folytán a kisebbségi sorskérdések körül jelölhető ki, jelesül azok a történelmi sorsfordulók és időszakok vártak művészi és tudományos feldolgozásra, melyek a kisebbségi magyar társadalom etnikai elkülönítő jegyeinek kialakításában is rendkívüli mértékben szerepet játszottak az utóbbi időben: 1938, a második világháború, majd a kollektív felelősségre vonás képtelenségei: az 1945 és 1948 közötti események. Ennek az időszaknak elképesztő tényei ma már közismertek, de ez az időszak az irodalom és történettudomány számára a hatvanas évek elejéig tabu volt. Ez a gátoltság rendkívül szűkre vonta a regényírás lehetőségeit, hiszen az ábrázolásnak éppen a leginkább meghatározó, jellemformáló élményeket, eseményeket kellett elkerülnie. Hiányzott az epikai távlat lehetősége, a jellemek nélkülözték a történelmi perspektívát, hiányosak, élettelenek voltak. A tabu jelleg viszont a témának nagy feszültséget adott, hiszen nyilvánvaló volt, hogy előbb-utóbb szembe kell vele nézni, mert a csehszlovákiai magyar társadalom számára a kitelepítés vagy a kényszerű „reszlovákizálás” általános élmény volt. Az emberek többségének idegeiben

elevenen éltek az ártatlan bűnhődés, a kollektív felelősségre vonás eseményei, s ezeket semmiképpen nem lehetett egyeztetni a szocializmus eszméivel. A tények palástolása, a problémák elintézetlensége igazságtalanságok szentesítésének tetszett. Ezért, amikor a Csehszlovák Kommunista Párt nyilvánosan is elítélte a „jégtörő február” előtti eseményeket, s ez a téma az irodalom számára is felszabadult, azonnal a csehszlovákiai magyar regény központi területévé vált. Az 1963-as párthatározat után a megfrissülő szellemi mozgás első megnyilvánulása a szlovákiai magyar irodalomban védekező mozdulat volt, „védekezés s egyben szabadulni akarás egy depresszív szellemi közérzettől... a személyi kultusz éveinek bírálata nem a társadalmi torzulásokat vette célba elsősorban, hanem a nemzeti sérelmek okait kívánta tisztázni és revízió alá venni” (Dobos László). A téma azonban némely egyéb adott-sággal társulva megvonta a művészi feldolgozás határvonalait is. Az események, tehát a művek szociológiai, történeti anyaga mindenkinek közvetlen élménye volt. Az olvasók a többszörös értelmiségi emigráció következtében viszonylag képzetlen társadalmi rétegekből kerültek ki, igényük az általuk is ismert, átélt eseményekhez híven ragaszkodó, közérthető irodalom. Az írók lehetősége, tehetsége is ezt igényelte leginkább, hiszen valamiképpen legtöbbszörük, a fiatalok szinte valamennyien, egyszerű környezethez kötődtek, művészi ösztönzéseiket is a markánsan realista alkotóktól kapták. Figyelmüknek mindig az élet leginkább gyakorlati oldalára kellett irányulnia. Lét- és sorskérdésekkel a mindennapi életben találkoztak, úgy látszott, mintha egyebet sem kellene tenniük, mint legszemélyesebb élményeiket lejegyezni. Igény és adottság találkozott tehát abban, hogy a csehszlovákiai magyar regény fő vonulata alapvetően primér élményeken alapuló, önéletrajzi jellegű és erősen szociológiai-szociográfiai indítású lett. A közismert élet- és élményanyag vissza is fogta az alkotó képzetét, kevés teret engedett a művészi alakításnak, erősen befolyásolta a műfaji jellegét. Ez az élményanyag azonban olyan kusza és kibogozhatatlannak tetsző, hogy önmagában is rendkívül sokféle lehetőséget kínál, ráadásul a harmadik nemzedék íróinál teljesen összeszövődik vele a nemzedékváltás problémaköre is. A nemzedékváltás tartalma is sokrétű: nemcsak a korosztályok ütközési lehetőségeit rejti, hanem a falusi életformának városivá, a parasztnak értelmiségivé válását is hordozza. A történeti téma meghatározottsága révén a feldolgozás módszerében is felfigyelhetünk rokon vonásokra, bizonyos motívumok gyakori ismétlődése pedig szükségyszerűnek tekinthető.

*

Az elmondottakból már következik, hogy az ebből a témakörből felnövő regényirodalom bizonyos féltörténeti jelleggel bír: lezárt eseményeket, múltat tárgyal, de ez a múlt intenzív és valóságos élménye volt írónak és olvasónak egyaránt, s mindkettőre nézve máig is tudatmeghatározó erejű. Ezért a művészi megformálásnak szinte közös vonása lett az emlékezés jelleggel való birkózás. Ez biztosítja valamelyest a hitelességet is: az író olyan formát keres, mely lehetővé teszi, hogy felszabadítsa a lelkében élő élmények áradását. Hasonló, mégis különféle változatok születtek így. A leggyakoribb egy lélektani alaptörvényre épül: valamely, a múlttal kapcsolatos váratlan esemény felidézi a letűnt időt. Ezt a törvényt követve vezet a lélek rejtelseibe Dobos László első regénye, a *Messze voltak a csillagok* (1963): a háborúnak már másfél évtizede vége van, amikor Ács Kálmán fiának a kezében felrobban a háborúból visszamaradt gránát. Ács Kálmánt volt barátjával, az övével ellentétes elképzelések szerint élő, könnyű utakat választó Györke Antival való beszélgetése egyébként is emlékezésre indította már, most azonban a váratlan szerencsétlenség felszabadítja az emlékeket. Megszólal a történelem. A lassan hegedő sebek ismét felszakadoznak, s megelevenedik előttünk a második világháborúba behajszolt kisember összes szenvedése a kisebbségi magyar sorsba ágyazva. Fogság és szökés váltakozik, s közben megsebződik, megalázódik az ember. Ha magyarságát megtagadná, ha csehnek vagy szlováknak vallaná magát, megszabadulna a kényszer-munkától, így azonban a fasiszták bűneiért lakol: „Megfojt az a tudat, hogy az urak viselt dolgaiért a magunkfajta pórnépet számoltatják.” Az emlékezés az élmény-

sűrítés eszköze, objektív ideje két-három óra csupán, a múltakat idéző képzelet mégis éveket fog át, ezer kilométereket vándorol be. Dobos László második regényében, a *Földönfutókban* (1967) is az emlékezés szabad asszociációiból, filmszerű képsorok modern és átgondolt összevisszaságából bomlik ki a gazdag cselekmény fő irányja, de a hagyományoktól való eloldódás itt merészebb, és gazdagabb eredményekkel jár. Az emlékezés kiváltó oka tipikusabb és motiváltabb, nem oly véletlenszerű, mint a *Messze voltak a csillagokban*, s a keret „annyira el van rejtve, oly szervesen beépül az emlékezés természetébe, hogy már-már elfeledteti magát” (Kovács Kálmán). A regény „íróféle” főhőse egy nyaralóhelyen meglát egy különös, valahonnét ismerős arcot. Kutatni kezd emlékei között, vajon hol találkozott vele, honnét ilyen ismerős ez a megtört ember. Így ismer rá benne az egykori határőrre, aki annak idején elfogta őt, az iskolába járni Magyarországra szökő gyermeket. Háromhetes mostani találkozásiuk természetesen kapcsolják egybe a múltat és a jelent. Töredékesen, mozaikszerűen, az ősi balladák hézagos építkezésére emlékeztetően rakódnak össze az emlékképek. A háború utáni évekbe érkezik a tűnődő emlékkérés, abba az időbe, amikor „nyelvük szerint kiválasztják az embereket jókra és rosszakra, győztesekre és legyőzöttekre... Aki anyanyelvén szól, az bűnös, azt ütni és gyűlölni kell”. „Megtúrtek és megaláztak vagyunk mindkét oldalon. Itt is, ott is.” Az emlékezés így teszi lehetővé, hogy a hősök sorsának törvényei is feltárulkozzanak előttünk.

Hasonlóképpen véletlen találkozás indítja Mács József *Adósságtörlesztését* (1968), itt azonban a keret elválik a műtől, szinte nehezkévé lesz, előszó és utószó formájában fogja körül a cselekményt. A keret a jelen idő, a mű világa pedig a múlt, s a kettő között az összekötő, áthidaló kapocs nem sikeres: „Ha nem untatja, elmesélem, hogyan történt mindez, mik voltak az előzményei hazajövetelének és decini letelepedésének.” Ily módon ez a módszer inkább Egri Viktoréhoz (*Megmondom mindenkinek*, 1965) áll közelebb. Egri hőse beleszeret egy fiatal tanítónőbe, s mikor az élete, múltja felől érdeklődik, tizenhárom füzetben megírja élettörténetét, s a születésnapot köszöntő lánynak ajándék gyanánt átadja. A különbség viszont az, hogy az *Adósságtörlesztés* igyekszik megeleveníteni a múltat, a *Megmondom mindenkinek* pedig inkább csak elmondja. Rácz Olivér *Megtudtam, hogy élsz* című regénye is az önéletírás fikciójára épül, de több leleménnyel és több eredménnyel, mert itt az egész történetet — néhány magyarzó résztől eltekintve — maga a hős jegyezte fel, de nem önéletrajz, hanem művészi alkotás igényével, tehát harmadik személyű önéletrajzi regényt írt, s most ez segíti a bonyolultabb művészi megformálást. Összetettebb látásra, több nézőpontra, több alakításra ad módot, s indokolttá teszi, hogy a főhősnek kettős élete legyen, hogy a „szerepjátszást” a mondanivaló szempontjából is jól kamatoztassa. Így az író két nézőpontból is ítélkezhet. Módszertanilag egészen más oldalról közelít a témához Dávid Teréz *Kásahegye* (1966). Abban mégis hasonlatos az előbbiekhöz, hogy itt is van apropója a múlt bemutatásának: a hősnek egy kérdőívet kell kitöltenie, s ekkor derül ki, hogy ami más ember számára oly egyszerű, az a kisebbségi sorsot élőknek rendkívül bonyolult, hiszen neve, születési helye, állampolgársága stb. történelmi távlatban nézve gyakran változik. Ez az ötlet a formáló elve a szatirikus regénynek, kár, hogy következetes alkalmazásakor nem hatol mélyebbre az író.

Általánosnak tekinthetjük a múlt felidézésének keretes módjait, mert kivételek alig vannak. A téma első fecskéje, L. Kiss Ibolya regénye, a *Túl a folyón* még allegorikus rejtekezésre kényszerült, szükségszerűen került el a személyes élmény tüntető kimutatását. Duba Gyula *Szabadesése* (1969) későbbi időben játszódik, nem a kisebbségi sors a központi témája, a speciálisan kisebbségi élményanyag sokrétű meghatározottságok egyike csupán. A múlt, a kisebbségi történelem azonban itt is jelent formáló erős tényező, asszociációk formájában gyakran felvillan.

A műforma felől nézve a hagyományosság jellemzi a csehszlovákiai magyar regényt, az írók főgondja az, hogy valamilyen elfogadható apropót találjanak a megtörtént események egyszerű elmondására. A modern regény felé csupán a *Földönfutók* és a *Szabadesés* tör határozott ösvényt. A *Földönfutók* jelent és múltat

egyszerre világít át, alkalmazván a film hozadékát, a montázstechnikát, a lélektani módszer merész újítását, a szabad asszociációk gyors váltását, s ezekkel szoros összefüggésben a balladás tömörséget, ismétlésekkel, sugallatos mondatokkal való hangsúlyozást, és végül a merész alakítást, modern váltást, a két hős egyesítését, egybeolvasztását. Mindezt meggyőző művészi erővel képes egységes művé forrasztani, s minden részletében a mondanivalóra irányítva is külön világgá emelni, a csehszlovákiai magyar társadalom életét, problémáit intenzíven megjeleníteni. A *Szabadesés* Duba Gyula írásművészetének első szintézise. Hőse a csehszlovákiai magyar értelmiségnek tipikus alakja. Élményei a csehszlovákiai magyar irodalom harmadik nemzedékének szinte minden fontos kérdését előhozzák. Sorsa egyszerre következik alkatából és a társadalmi-történelmi meghatározottságból. A cselekmény fő vonulata kronológiai rendet tart, de az asszociációk, emlékképek modern felvillantása a jellem jelenének mindig mögéje rajzolja eredőit is. Így a hősök legfontosabb vonásainak kialakulását is szemlélhetjük, a regény tér és időkerete ezáltal megnő, motívációs rendszere szinte zárt ok-okozati láncolatot épít föl, s egyre világosabb lesz, hogy az emberek egyéniségét mennyire meghatározzák a történelmi események. A főhős szinte predesztinálva van a „szabadesésre”.

*

Az élményanyagból következően és az írói szándék, mondandó végső sugallatainak megfelelően ezek a regények sajátos szembesítő technikával dolgoznak. Párhuzamba állítanak sorsokat, így perelnek igazságért, így mutatnak rá az egymással szorosan összefüggő torzulásokra. Már L. Kiss Ibolya regényében felbukkan ez a szembeállítás: a folyóntúliak és folyóninneniek ellenségeskedéseinek mintegy előjátéka a zsidóüldözés és a második világháború többi kegyetlensége. Az ártatlan szenvedés szinte kínálja a párhuzamot a zsidóság sorsával. Rácز Olivér könyvében párhuzamosan fut egymás mellett a zsidó Judit és a magyar Hernádi Tivadar élete a legnehezebb időszakban. A mondanivaló egyetemes érvényre emelését célozza, hogy hasonló jellegű kiszolgáltatottságra vannak utalva a végső kérdésekben. Mindkét hős életét az érthetetlen politika, erőszak tette tönkre. Egri Viktornál a leglíraibb hangokat a jóságos zsidó család elhurcolása váltja ki. Dobos László második regényében a sofőr így szól a magyar szereplőhöz: „Lázadjanak. Nem volt elég a zsidók példája!” Duba Gyula könyvében pedig a Pozsonyból kitoloncolt Széplaknyé emlékszik menet közben a zsidókra.

A hatalom nacionalista megnyilvánulásaival szemben valamennyi regény írója felmutatja a szlovákok és magyarok együttélésének legfontosabb lehetőségét: azt, hogy az igazi ellentét nem a nemzetiségiéik között van, hanem az osztályharc, a gazdagok és szegények egymás elleni küzdelme kibékíthetetlen. A *Túl a folyón* középpontjában a magyar Laky Anna és a szlovák Orbis Ádám szerelme és házassága áll, a két értelmiségi figura párhuzamosan ismeri fel a gazdag-szegény viszony embertelenségét. A gazdag lány másokért élő orvos lesz, férje pedig apja gyárát ajánlja fel az államnak. A *Megtudtam, hogy élsz* Hernádi Tivadarja a gyárban megismerkedik és összebarátkozik egy magyargyűlölő szlovák fiúval. Hamarosan kiderül, hogy a gyűlölet csupán belénevelt tévedés. Azt tanították neki az iskolában, hogy a magyarok „aljas nép. Ők verték szét harmincnyolcban a köztársaságot”... stb. Most azonban, amikor a nemzetiségi kérdést közelről látja, megbékül, és semmit sem változik barátí viszonya Tivadarral, amikor kiderül, hogy Tivadar magyar. A *Földönfutókban* a szlovák sofőr nézni sem bírja a magyarok kitelepítését. Az *Adósságtörlesztésben* Szekeres Bálint édesapja naphosszat együtt dolgozik a szlovák Marcival, pedig egy szót sem tudnak egymás nyelvén. A magyarok és szlovákok örökös egymásrataltságát, együttérzését és emberségét jól példázza a magyarokkal történt igazságtalanságok miatt kesergő szlovák kommunista, Horkay, akit végül a magyar Háncs Gyula kezd vigasztalni.

A *Megmondom mindenkinek* már átvezet a következő párhuzamos motívumhoz: a nemzetiségi hazaszeretet tartalmának sajátosságához. Sohasem az állam,

hanem mindig a szülőföld itt a vonzalom tárgya, hiszen nem az emberek, hanem az országhatárok változtak gyakran. Szmatlák áttelepült Csehszlovákiába, hiába fogadja ott a kitelepített magyarok jól berendezett lakása, jó termőföldje, nem tud vele boldogulni: „Nem tudunk ebben a világban otthon lenni, sem én, sem a feleségem, de még a gyerekeink sem. Hiába próbálom, nem tudok itt gyökeret verni — panaszkoltam.” Szlovák létére haza akar menni Magyarországra, és ő javasolja Takácsnak, hogy hozza vissza a szüleit Szlovákiába. A *Messze voltak a csillagokban* szinte tenyérynyi hely, a Tisza-parti almáskert és a nagy nyárfa környéke az igazi haza, a *Földönfutók*ban sem jelentkezik senki, amikor hirdetik, hogy aki akar, áttelepülhet Magyarországra. Az írónak és párhuzamos sorsú szlovák társának egyaránt a táj tölti ki az életét, hiszen ebbe fonódnak bele az emberi sorsok, itt minden fordulónál emlékek idéződnek. A legjobb példa talán az *Adósságtörlesztése*: Szekeres Bálint Debrecenben végezte a tanítóképzőt ezerkilencszáznegyvenhétben, s magyar létére mégis hazamegy Csehszlovákiába, hiába intik, hiába marasztalják. Szereti hazáját, s azt csak szülőföldjén találhatja fel. A kisebbségi regények hőseinek hazája nem Magyarország és nem Csehszlovákia, hanem a gömői kis falu, bodrogi köz, Kassa, Pozsony vagy Komárom, ahol születtek, ahol élnek. És a legnehezebb időkben mutatták meg, hogy a hazaszeretetük nem szólam, hanem mély tartalmúak vannak.

*

A hősök formálását is alapvetően meghatározza az életanyag. A cselekmény itt ugyanis bő életanyagot hordoz, történelmi tényeket állít szembe az egyén morális világával: történelem és etika, politika és morál, társadalom és egyén összefüggéseit, súrlódásait vetíti elénk. Az eddig említett motívumok is mutatják, hogy a kisebbségi sors embere nem a politikához, nem a hatalmi megoldásokhoz, hanem az etikához, morálhoz, lelkiismerethez, egyetemes emberi igazságokhoz félelmezzel. Sorsának, életének pozitív lehetőségeit ezektől reméli. A jellemek alakulását azonban erősen meghatározza élménykörük. Mint közös, legfontosabb jellemformáló erő, a csalódás motívumot kell kiemelnünk. A humánumban hívő emberek szomorú tényekkel találták szemben magukat. Ezeknek az eseményeknek a bátor és pontos megjelenítése adja a regények szociológiai telítettségét. A tömör és kegyetlen rádióhírek, újságcikkkrészek, kitoloncolási nyilatkozatok stb. sohasem öncélúak, hanem a hősök sorsát és jellemét meghatározó vagy jelentősen befolyásoló művészi információk. Példa mindegyik regényből bősséggel idézhető. Ezúttal inkább ennek a csalódásnak a legkihívóbb változatára vessünk egy pillantást: a magyar kommunistákra! Ők eszméik, illegális tevékenységük miatt különösen sokat szenvedtek az előző korszakokban, megváltásként várták hát a felszabadulást, s éppen ezért amikor a felszabadulást kitelepítések, kényszermunka, „reszlovakizáció” követte, döbbenetlenül álltak a politikának és történelemnek számukra teljességgel érthetetlen fordulata előtt. Ők is felelősek lettek a háborúért, a Horthy-rendszer hibáiért, jóllehet mindig szemben állottak vele, harcoltak ellene. A *Megmondom mindenkinek* Takács Ferenc³ kommunista vezetőként találkozik mindezzel. Szülei teszik fel neki a legkínzóbb kérdéseket. A *Megtudtam, hogy élszben* Hernádi Tivadar döbbenete élesen és pontosan fogalmaz: „Én ezért a győzelemért harcoltam. Most nem harcolhatok a győztesek ellen.” A *Földönfutók* szerint is: „A paraszti engedelmességet, a harcot, a kommunisták hitét is megcsúfolja a történelem.” Az *Adósságtörlesztés* legmeghatározóbb jelenete a kommunista Széldömöki kitelepítése. A csalódás közepette még saját felesége is arra kéri, hogy térjen ki kommunista hitéből. A szlovák és magyar kommunisták — itt: Horkay és Széldömöki — egyaránt várták a felszabadulást. Eszméik, küzdelmeik azonosak voltak, mégis más eredménnyel végződtek. Ez a kihívó szembeállítás nyilvánvaló torzulásra figyelmeztet.

A legaktívabb, legnagyobb szándékú emberek kárhozhatnak ily módon cselekvésképtelenségre, a hősök nem maguk formálják sorsukat, hanem elviselik azt, ami történik velük. Teremtő szándék és kényszerű passzivitás feszül bennük. Tehetetlen szembeszegülésük az igazságtalanságokkal egyrészt bő lírával tölti a műveket, más-

részt naturalista jellegű részletek gyakoriságát hozza. A szenvedés szinte meghatározó jegye ennek a világnak: becsukott iskolák, kitelepített, megalázott emberek, védtelenné s hontalanná vált öregek, az élet pusztulása, értékek devalválódása minden mű gyakori motívuma. Az értékvesztés, értékpazarlás vagy keserűvé teszi a hősokeket, vagy olyan állapotba juttatja, hogy tehetetlenségükben önpusztítóvá válnak, Arany János szőlősgazdájának a példáját követik. Mások összes törekvése csupán annyi, hogy önmagukat mentse meg, hogy kialakítsanak egy olyan kemény, de kényszerűen passzív tartást, egyéniségükre erőltetett szerepet, mely legalább azt biztosítja, hogy vitális erejük ne hagyja el teljesen őket.

Ez a tehetetlen küzdelem teremtette meg a csehszlovákiai magyar regények sajátos abszurd humorát. A reménytelen állapotban levő hős tréfája ez. Árnyalataiban rendkívül változatos ez a humor. Leggazdagabb virágzása a *Megtudtam, hogy élsz* első részében figyelhető meg. A keserűség, a tehetetlenség itt visszajáról, humoros oldaláról válik műformáló tényezővé. Hernádi Tivadar tudja, hogy elbocsátják állásából, mennie kell katonának egy olyan hadseregbe, mely nem az ő érdekeit szolgálja. Azonban, hogy egyéniségének belső tartalmait megőrizhesse, megóvhassa, megkettőzi magát. A sebzett, megcsúfolt egyéniség fölé épít egy krúdys, játékos figurát, amelyik szabad alakításával szinte mulatságba oldja a legnagyobb fájdalmat is. S most már a minden mindegy látszatával igazságot szolgáltat, a játék cselekvési teret ad neki. A lélek végső megpróbáltatása van már soron, de a felszínen csak a játék és mosoly látszik. A tréfa, az ötlet azonban a sírás és végső kétségbeesés álarca csupán. Célja az önmentés: a két hős tulajdonképpen egy. Egy születési bizonylat van, de két életrajz: „... felváltva és váltott vérttel hadakoztunk azért, hogy megmaradjunk, és hogy bennünk is megmaradjon mindaz, amiért elkezdtük a harcot. Csak ketten bírhattuk el, egyedül lehetetlen lett volna.” A *Földönfutók*ban a repülő és átélő, belefeledkező történeteit az író keserű-kaján ellenvetései színezik. Valamiféle bölcs látás, de ugyanakkor nagy illúzióvesztés rejtezik a kiszólások mögött. Ez a látás még markánsabban jelenik meg az *Adósságtörlesztés* azon jelenetében, amikor a kitoloncolt magyarok sorsa miatt kesergő, szegénykező szlovák kommunistát így vigasztalja magyar barátja: „Nem is tudom, hogyan mentelek, ha majd rátok kerül a sor.” Groteszk, hogy az szól így, akit éppen visznek, mégis történelmi tény tükröződik a sorokban: a bosszúállások értelmetlen körforgására utal, mely ártatlan embereket sújt. A legnagyobb keserűség tréfalokozása ez is. Az emberi szándéknak és a világ gyarolóságának szembeállítása, a felülről látás keserű mosolya. A *Szabadesés* hőseinek is mentőöve ez az ironikus, illetve önironikus szemlélet: kiszolgáltatottságában is mindig támad egy játékos ötlete, mely segít elviselni sorsát. De amíg a *Megtudtam, hogy élsz* hőseinek ez a szemlélet tudatos erőforrása volt, programos értékmentés, addig a *Szabadesés* Morvajának sorsa azt is mutatja, hogy az abszurd humor legtöbbször csak egy-egy nehéz pillanaton menti át az embert, hogy utána még jobban rádöbbenjen kiszolgáltatottságára, tehetetlenségére. Mindez azért van így, mert a *Szabadesés* szélesebb horizontú mű, a jellem szép értékeinek pusztulása nem vezethető vissza egy okra, következőképpen megmentésének sem lehet egyetlen módja. A speciálisan kisebbségi magyar sorskérdésekre épülő művek világát az tartja egyensúlyban, hogy az írók szocialista hite töretlen, s egy bizonyos lezárt időszakaszt vizsgálják a későbbi, megváltozott helyzetből visszapillantva. E regények többsége egy kor tényeit, történeteit eleveníti fel, s a hősokeknak s az íróknak azokra való reagálását. A modernebb *Földönfutók* és *Szabadesés* ezzel szemben az idő felbontása révén elevenebben és mélyebben mutatja meg, hogy hogyan alakítja-formálja az embereket a történelem. A *Szabadesés*-ben ezt a mélyebb látást, összetettebb szemléletet szolgálja a humor egy más fajtája is. Vannak a regényben olyan szereplők, akik első látásra nevetségesek (Széplakné, Varga bácsi), de amikor az életük feltárulkozik előttünk, látjuk, hogy kisebbségi helyzetükből következő ártatlan szenvedésük alakította ki üldözési mániájukat, nevetséges szokásaikat. Csak a felületes szemlélet láthatja őket nevetségesnek, hiszen mélyen tragikus sorsú emberek.

Gyakori motívum a nemzedéki súrlódás, helyesebben szólva a nemzedékek szemléleti különbsége. A közösen szenvedett sors összéb hozza itt a korosztályokat, a nemzedéki kérdés a nemzetiségi problémák kísérőjelensége csupán, mások a hangsúlyai, mint a nagy egyetemes élménytől nem sújtott nemzetek irodalmában. Az egyénre rátelepülő történelem mégis mást váltott ki az idősebbekből, és mást a fiatalok iskolázottabb, gondolkodóbb rétegeiből. Az idősebbek a vallásos világkép jegyében igyekeztek nyugalmat találni, sorsukat az Istennek panaszolni vagy büneikért büntetésként elfogadni. Ezért visszatérő jelenet ezekben a regényekben a zsoltározó, imádkozó falu képe. Az idősebbek rajzát az egyszerűbb világlátás egy-neműbbé teszi. A fiatalok racionálisabb szemléletük révén összetettebb világlátásúak. Jellemző módon ők tágitják a felmerülő nemzetiségi kérdéseket egyetemesebb igényű felmérés felé, ők szembesítik a szocializmussal sorsukat, ők fellebbeznek a szocialista eszményekhez. Ők azok, akik megoldást keresnek, akik kérdéseket fogalmaznak.

*

Itt érkezünk el a csehszlovákiai magyar regények legfontosabb közös vonásához: a mondandó egységéhez, s ezzel szoros összefüggésben a differenciált történet-szemlélethez. Valamennyi író úgy rendezi a sokféle mondanivaló hordozására alkalmas történelmi anyagot, hogy a mű legfontosabb sugallata a modern internacionalizmus követelése legyen. Nem fájdalmak és sérelmek felhánytorgatása a cél, hanem közös dolgaink rendezésének sürgetése. Ezt jobbra oly módon érik el, hogy differenciáltan szemlélik az egyént és a társadalmat: az egyént sohasem azonosítják azzal a hatalommal, melynek alattvalója. A kollektív felelősségrevonás ellen emel szót valamennyi regény azáltal is, hogy bemutatja a kisember tehetetlenségét a történelem erőivel szemben. A morális egyén nem tudott történelemformáló tényezővé válni, ráadásul a globális intézkedések mindig a legbecsületesebb embereket sújtották a legjobban. A könnyű jellemelek elindultak lefelé a lejtőn, olykor kihasználták mások nyomorúságát. Igazodtak, ahová kellett, lemondtak legelemibb emberi értékeikről. Ugyanakkor a becsületesek, szlovákok és magyarok egyaránt, mindig őrlődtek, pusztultak a nehéz időkben. A történelmi igazságokat igyeksenek felmutatni az írók, hogy minél hitelesebben, minél nagyobb művészi meggyőző erővel hirdessék, hogy az adósságtörlesztés idejétmúlt jelenség. Sohasem lehet a megbékélést kereső emberek útja. Ők csak az értelmes és humánus megoldásokat választhatják. Ezek keresése állítja a legszemélyesebb élményeket ezekben a regényekben történelmi és társadalmi összefüggésbe, így lesz a legszemélyesebb vallo-más is közösségi tekintetű. Ezért hiányzik szinte teljességgel e regények világtképéből a különös kategóriája. A mondanivalónak közvetlen gyakorlati célja is van: a megbékélést akarja erősíteni.

TURCZEL LAJOS

Sas Andor tudományos pályája posztumusz könyve távlatából

A húszas és harmincas évek csehszlovákiai magyar sajtójában többször találkoztunk olyan cikkekkkel, melyek a kisebbségi tudományos élet kialakulatlanságára, fogyatékoságaira, hiányosságaira keresnek magyarázatot. Az egyik ilyen cikkben, elkeseredett hangú felmérésben — mely a Magyar Írás 1934. évi 6. számában jelent meg — többek között ez olvasható: „Tizenöt éve élünk kisebbségi sorsban, s ez alatt